

XIV-XV ASRLARDA MARKAZIY OSIYO MUSIQA MADANIYATI TARAQQIYOTI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i05.026>

Tashpulatov Muzaffar Fayzullayevich
muzaffar-tashpulatov@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIV-XV asrlarda Markaziy Osiyo xalqlari musiqa madaniyatining rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi. Xususan, Safiuddin Urmaviy, Mahmud Sheroziy, Abdulqodir Marogʻiy, Abdurahmon Jomiy, Zaynulobidin Husayniy hamda Alisher Navoiy kabi allomalarning musiqa nazariyasi, maqom tizimi va nota yozuvi rivojiga qoʻshgan hissasi ilmiy jihatdan oʻrganiladi. Tadqiqotda Sharq musiqa ilmining nazariy asoslari, maqom tizimining shakllanish bosqichlari va musiqiy-estetik qarashlar yoritiladi.

Kalit soʻzlar: maqom, musiqa nazariyasi, Markaziy Osiyo, Sharq musiqasi, lad tizimi, nota yozuvi, ritm, musiqashunoslik

DEVELOPMENT OF MUSICAL CULTURE IN CENTRAL ASIA DURING THE 14TH-15TH CENTURIES

Tashpulatov Muzaffar Fayzullayevich
muzaffar-tashpulatov@mail.ru

Abstract: This article scientifically analyzes the development of the musical culture of Central Asia during the 14th-15th centuries. Particular attention is paid to the contribution of prominent scholars and thinkers such as Safi al-Din Urmavi, Mahmud Shirazi, Abd al-Qadir Maraghi, Abd al-Rahman Jami, Zayn al-Abidin Husayni, and Alisher Navoi to the development of music theory, the maqom system, rhythm, and musical notation. The study also examines the role of court culture during the Timurid period, the formation of maqom art, and the theoretical foundations of Eastern musicology. The article highlights the scientific significance of musical treatises created in the 14th-15th centuries for the study of contemporary maqom art and the history of musicology.

Keywords: maqom, music theory, Central Asia, Eastern music, modal system, musical notation, rhythm, musicology, Timurid period, maqom art

XIV-XV asrlar Markaziy Osiyo musiqa madaniyati tarixida ilmiy va estetik tafakkurning yuksalish davri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur davrda

musiqa san'ati oddiy ijrochilik doirasidan chiqib, murakkab nazariy tizimga aylanganligi kuzatiladi. Ayniqsa, maqom tizimining ilmiy jihatdan tartibga solinishi Sharq musiqashunosligining eng katta yutuqlaridan biri bo'ldi.

Temuriylar davrida ilm-fan va san'atga bo'lgan yuksak e'tibor musiqa madaniyatining ravnaq topishida muhim omil bo'ldi. Saroy muhitida bastakor, hofiz va sozandalarning faoliyat yuritishi professional ijrochilik an'alarining shakllanishiga olib keldi. Mazkur davrda yaratilgan ilmiy risolalar Sharq musiqa madaniyatining nazariy asoslarini shakllantirdi. "O'n ikki maqom" tizimi, ritm va lad masalalari, musiqa tovushlari va interval nazariyasi singari muammolar ilmiy asosda tadqiq qilindi. Bu jarayonda Safiuddin Urmaviy, Mahmud Sheroziy, Abdulqodir Marog'iy, Abdurahmon Jomiy, Zaynulobidin Husayniy va Alisher Navoiy kabi allomalarning xizmatlari nihoyatda katta bo'lganligini ta'kidlash kerak.

Darhaqiqat Safiuddin Urmaviy Sharq musiqa ilmi tarixida alohida o'rin tutadi. U XIII asr oxiri va XIV asr boshlarida yashab ijod qilgan bo'lib, o'zining "Kitob ul-advor" va "Risalat ush-Sharafiya" asarlari bilan mashhurdir. Olim "O'n ikki maqom", "ovozalar" va "sho'balor" tizimini ilmiy jihatdan tartibga soldi hamda Sharq nota yozuvi namunalari ishlab chiqdi[3.27].

Urmaviy asarlarida maqomlarning lad asoslari, ritm doiralari va musiqa tovushlari ilmiy asosda sharhlanadi. Uning nazariy qarashlari amaliy musiqa bilan chambarchas bog'langan bo'lib, keyingi davr musiqashunoslari uchun muhim manba vazifasini o'tadi. Olimning ishlari Markaziy Osiyo, Eron va arab musiqa madaniyatining umumiy nazariy asoslarini shakllantirishga xizmat qildi.

Yana bir allomalardan biri Mahmud Sheroziy Sharq qomusiy olimlari orasida alohida mavqega ega. Uning "Durratut-toj" asaridagi "Dar ilmi musiqiy" bo'limi musiqa nazariyasiga bag'ishlangan mukammal tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Asarda tovush va musiqiy tovushlarning tabiati, interval va konsonans-dissonans masalalari, tetraxordlar, maqomlar hamda ritm tizimlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Sheroziy o'zidan avvalgi olimlar qarashlarini qiyosiy o'rganib, ularga tanqidiy yondashadi va yangi ilmiy xulosalar beradi. Ayniqsa, uning maqomlar tizimini umumlashtirish borasidagi ishlari Sharq musiqa nazariyasining taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etdi.

Buyuk Temur va Temuriylar saroyida ijod qilgan Abdulqodir Marog'iy XIV-XV asrlardagi eng mashhur bastakor va nazariyotchilardan biridir. U Amir Temur va Shohrux saroylarida faoliyat yuritgan. Marog'iyning "Maqosid ul-alhon" va "Jome' ul-alhon" asarlari musiqa nazariyasi va amaliyoti bo'yicha eng muhim manbalardan hisoblanadi. Marog'iy maqomlarning tuzilishi, kuy yaratish tamoyillari va ijrochilik masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Uning ilmiy merosi keyingi davr musiqa risolalarining yaratilishida asosiy manbalardan biri bo'lib xizmat qilgan. Olimning ijodi Markaziy Osiyo maqom san'ati rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Abdurahmon Jomiy Sharq adabiyoti va ilm-fanining yirik vakillaridan biri bo'lish bilan birga, musiqa ilmi bilan ham chuqur shug'ullangan. Uning "Risolayi musiqiy" asari maqomlar va musiqa nazariyasiga bag'ishlangan muhim risolalardan biridir. Jomiy musiqa san'atining nafaqat nazariy, balki amaliy tomonlarini ham mukammal egallagan edi. U bastakor va sozanda sifatida ham tanilgan. Musiqa inson ruhiyati va estetik tafakkuriga ta'sir etuvchi muhim san'at turi sifatida talqin qilinadi.

Zaynulobidin Husayniy tomonidan yozilgan "Qonuni ilmi va amaliy musiqiy" asari XV asr musiqa ilmining yirik yodgorliklaridan biridir. Asar 24 bobdan iborat bo'lib, unda musiqa nazariyasi va amaliyotiga oid masalalar yoritilgan. Risolada maqomlar, usullar, cholg'ular va ijrochilik masalalari tahlil qilinadi. Asarning Alisher Navoiyga bag'ishlangani o'sha davrda musiqa ilmining yuksak darajada qadrlanganidan dalolat beradi.

Alisher Navoiy maxsus musiqa nazariyasiga oid asar yozmagan bo'lsa-da, uning ijodida musiqa san'ati bilan bog'liq qarashlar keng o'rin olgan. "Mahbub ul-qulub", "Majolis un-nafois" va dostonlarida turli cholg'u asboblari, hofiz va sozandalar haqida muhim ma'lumotlar uchraydi.

Amiri Kabir Alisher Navoiy Hazratlarining "Majolis un-nafois" ("Nafis majlislar") asari ham mana necha asr o'tibdi, turkiy tazkirachilikning ilk namunasi sifatida o'zining badiiy-ilmiy ahamiyatini saqlab kelmoqda. She'riyat mulkining sheri, ilmu-ma'rifat, madaniyat va san'at homiysining mazkur tazkiri o'z navbatida tazkira janri va tazkirachilik an'analarini yangi bosqichga olib chiqdi.

Muallif bu durdona asarni 1490 yildan yozishni boshlab, 1497-98-yillarda ikkinchi qayta ishlangan nusxasini yaratdi. Alloma uning muqaddimasi so'ngida shunday so'zlarni keltiradi: "...Chun bu maqsudga yetildi, oni sekkiz qism etildi va har bir qism nafis bir majlisg'a mavsum bo'ldi va majmuig'a "Majolis un-nafois" ot qo'yuldi". [5.56] Jami "Majolis un-nafois"da 452 ahli nazm nomi bitilgan. Ularning 22 nafari bevosita ilmi advor va musiqada mahoratli bo'lib, el orasida shuhrat topganlar.

Aytish joizki, majlislar Sharqda turli tabaqa vakillarining ziyofat yig'inlari bo'lib, diniy va dunyoviy mafkurani uzviy bog'lashga qaratilgan odob, ilmu-ma'rifat o'choqlari bo'lib xizmat qilgan. O'tkazilish doirasiga ko'ra ular xilma-xil bo'lib, katta, kichik, ilmiy va adabiy, rasmiy va norasmiy turlarga ajratilgan. Majlislarda ishtirok etuvchi shaxslar she'riyat, sozandalik, xonandalik, diniy va dunyoviy ilmlardan xabardor bo'lishi talab etilgan. Majlislar to'g'risida Sharqda xilma-xil ma'lumotlar mavjud bo'lib, xususan, Kaykovusning «Qobusnoma» asarida majlislar haqida mulohazalar bayon qilingan. Shu o'rinda Fitratga murojaat qilamiz: «Navoiyning o'zi musiqiy Xoja Yusuf Burhon degan atoqli bir musiqiy olimdan o'rgandi. Musiqiyning nazariy-amaliy yoqlaridan yaxshi bilar edi. Bobur Mirzo o'zining mashhur asarida Navoiyning asarlarini sanar ekan, «Yana ilmi musiqiyda

yaxshi nimalar bog‘labdur, yaxshi «naqsh»lari, yaxshi «peshrav»lari bordur» deb Navoiyning usta bir bastakor bo‘lg‘anini ko‘rsatadi».Chunonchi,A.Fitratning «Qari Navo» kuylarini Alisher Navoiy asari ekanligi e‘timoli kuchlanib qoladir degan so‘zlarini «Tavorixi musiqiyun» muallifi Ne‘matulloh ibn Mo‘jiziy keltirgan ma‘lumotlar yana bir karra tasdiqlaydi: Sakkizinchi piri Hazrat Amir Nizomiddin Alisher Navoiydur. Bu yo‘sunlug‘ sharif ilmlarining ustiga pir-ustodlari hazrat Jomiydin musiqiy fanini xo‘b o‘rgandilar. Har kecha-har kecha setor, tanburlarini chalib, o‘zlari aytqon g‘azallar bilan hamd aytib behush bo‘lur erdilar. Navo degan bir maqomni ixtiro qilib olamga shoe’ bo‘ldilar. [4, 23] Navoiy ijodida ud, nay, gijjak, tanbur, chang, rubob, qo‘biz, qonun, doira va nog‘ora kabi cholg‘ular tilga olinadi. Bu esa XV asr MarkaziyOsiyo musiqa madaniyatining boy va rivojlangan holatini ko‘rsatadi.

Sharq musiqashunosligiga oid risolalar, jumladan “Kitob ul-advor”, “Sharafiya”, “Durratut-toj”, “Jome’ ul-alhon”, “Risolayi musiqiy” va “Qonuni ilmi va amaliy musiqiy” asarlari ilmiy manba sifatida o‘rganildi. Tadqiqot davomida maqom nazariyasi, ritm tizimi va musiqa terminologiyasi bo‘yicha mavjud ilmiy qarashlar tahlil qilinar ekan kelgusida ularni merosini yanada izchil o‘rganish joizligini alohida ta’kidlash jozidir.

Umuman olganda, XIV-XV asrlar Markaziy Osiyo musiqa madaniyati Sharq uyg‘onish davrining eng muhim ilmiy-ma’naviy hodisalaridan biri bo‘lib, uning nazariy va amaliy merosi bugungi maqom san’ati hamda musiqashunoslik taraqqiyotining muhim tarixiy asosi hisoblanadi.Bu davrda maqom nazariyasi, ritm va lad tizimlari, nota yozuvi hamda ijrochilik masalalari chuqur ilmiy tadqiq etildi. Safiuddin Urmaviy, Mahmud Sheroziy, Abdulqodir Marog‘iy, Abdurahmon Jomiy, Zaynulobidin Husayniy va Alisher Navoiy kabi allomalar yaratgan ilmiy va badiiy meros Sharq musiqa madaniyatining rivojida muhim o‘rin egalladi. Ularning asarlari keyingi asrlarda maqom san’ati taraqqiyoti uchun mustahkam nazariy asos bo‘lib xizmat qildi. Shu bois XIV-XV asrlar Markaziy Osiyo musiqa madaniyati nafaqat milliy, balki jahon musiqa tamadduni tarixida ham alohida ilmiy va madaniy ahamiyatga ega davr sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Fitrat «O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi». T.: 1993.- B.108.
2. I.Bekchanov.“Mutribiy tazkiralari muhim adabiy manba». T.: 2009 - B.221.
3. Zahiriddin Muhammad Bobur “Boburnoma” T., 1989. - B.154.
4. Ismatulloh Mo‘jiziy «Tavorixi musiqiyun» T.:2010. -B.211.
5. “Navoiy zamondoshlari xotirasida”. T.:1985.:// Xondamir “Xulosat ul-axbor fi ahvol ul-ahyor” B.278.